

УДК 321

Д.О. ЧЕМШИТ

ПОЛІТИЧНІ КРИЗИ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД**Чемшит Денис Олександрович** – здобувач кафедри філософських і соціальних наук Севастопольського національного технічного університету

Розглянуто теоретичні засади синергетичного підходу до аналізу політичних систем, що модернізуються. Визначено місце політичних криз у модернізаційному процесі.

Ключові слова: політична криза, політична система, синергетичний підхід, модернізація, модернізаційна криза.

Рассмотрены теоретические основы синергетического подхода к анализу модернизирующихся политических систем. Определено место политических кризисов в модернизационном процессе.

Ключевые слова: политический кризис, политическая система, синергетический подход, модернизация, модернизационный кризис.

The theoretical basis of the synergetic approach to the analysis of modernizing political systems is considered. The place of political crises in the modernization process is defined.

Key words: political crisis, political system, a synergetic approach, modernization, modernization crisis.

© Д.О. Чемшит, 2012

Постановка проблеми. Дослідження кризових явищ в сучасних політичних системах набуває все більшої актуальності. У вітчизняній політології вже існує низка робіт, в яких розкриваються деякі аспекти політичних криз. Зокрема, ця проблематика дістала розвиток у працях українських дослідників: Ю.Мацієвського, В.В.Кривошеїна, С.В.Ставченка, О.М.Максимової та ін. Аналіз цих робіт дозволяє зробити висновок про наявні методологічні напрямки дослідження політичних криз. Отже, політичні кризи розглядаються в межах системної та синергетичної парадигм. Ці парадигми відрізняються, перш за все, баченням місця та ролі кризи в політичних процесах. У межах системного підходу криза виглядає як негативне явище, що порушує стабільність політичної системи. Синергетична парадигма розглядає кризу не тільки як джерело дестабілізації, але й як передумову розвитку й набуття системою нової якості.

Мета дослідження. На думку автора, використання синергетичного підходу щодо політичних криз, які виникають у політичних системах на етапі модернізації, може виявитися плідним. Таким чином, метою цієї статті є визначення сутності політичних криз в системах, що модернізуються, з позицій синергетичної парадигми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для більш чіткого визначення предмету дослідження пропонується використання такого терміну, як «модернізаційна криза». Перш за все необхідно конкретизувати, що мається на увазі під поняттям «модернізаційної кризи». Це поняття близьке, але не тотожне поняттю «політична криза». Різниця полягає в тому, що поняття «політична криза» є більш широким порівняно з «модернізаційною кризою». У Політологічних словниках та енциклопедіях наводяться такі визначення політичних криз. Під політичною кризою розуміється тимчасове призупинення або припинення функціонування окремих елементів або інститутів політичної сис-

теми; значне поглиблення й загострення наявних політичних конфліктів, політичної напруженості [1, с. 298]. Політична криза визначається як «особливий стан в розвитку і функціонуванні політичної системи суспільства, зокрема державної влади, що характеризується нестабільністю і розбалансованістю політичних інститутів, зниженням рівня керованості всіма сферами суспільного життя, наростанням соціально-політичної активності мас» [2, с. 590]. Політична криза – це нездатність політичної системи в цілому або її окремих структур і елементів до змін у відповідності до нових форм політичної участі та соціально-економічних вимог населення [3, с.102].

Виклад основного матеріалу дослідження. Наведені визначення політичної кризи об'єднує те, що прояви цього явища інтерпретуються на рівні абстрактної політичної системи. Модернізаційні кризи стосуються лише тих політичних систем, що перебувають на етапі модернізації. Тобто поняття «модернізаційної кризи» є більш вузьким і охоплює ті кризові стани та явища, що виникають у перехідних суспільствах в умовах модернізації. На цій підставі застосування даного терміну має межі, він не може бути застосований для аналізу станів політичної системи в умовах сталого розвитку. Проте є найбільш прийнятним для аналізу тих кризових явищ, що мають місце в політичних системах на динамічних відрізках розвитку, наприклад в політичних системах пострадянського простору.

На цей час не склалося універсальної моделі синергетичної методології, яка б дозволяла вирішувати завдання суспільствознавчих наук. «Поки що йдеться про осмислення принципів синергетики по відношенню до проблем суспільствознавства, але робляться перші спроби математичного моделювання соціальних явищ. Поки що результати скромні, але це лише початок шляху, який, судячи з усього, буде надзвичайно плідним» [4, с. 35].

Російський дослідник А.І. Тішин підкреслює переваги синергетики і відзначає, що синергетика становить собою якісно нову методологію. Вона проявляється:

1) у синтезуванні протилежних евристичних домінант і всього процесу пізнання;

2) у розвитку своєрідного стилю наукового мислення, в якому як у складному сплаві монолітності відображаються дивергентні і когерентні, багатоваріантні і альтернативні, руйнівні і конструктивні, домінуючі і флюктуаційні, формалізовані і якісні, звичайні і девіантні особливості рухів реальних об'єктів і явищ;

3) в інтегруванні дослідницьких підходів різних наук у загальну синергетичну методологію;

4) в якісно новому розумінні хаосу і порядку і проблем виявлення механізму їх переходів один до одного;

5) у спрямованості на універсалістську дослідницьку позицію і орієнтацію подолання сучасних форм традиційних розривів між реалізмом і номіналізмом;

6) у подоланні роздробленості сучасного наукового знання і спробі відтворення цілісного бачення світу;

7) у переорієнтації пізнання з «світу, що став» на інобуття, яке стає;

8) у збагаченні традиційної науки новим понятійно-концептуальним апаратом;

9) у розширенні дослідного поля сучасної науки;

10) в інтегруванні наукових і нетрадиційних засобів пізнання, в пошуку спільних моментів пізнання [5].

З іншого боку, існують і певні труднощі в застосуванні синергетики щодо вивчення суспільних явищ. Головна проблема полягає в тому, що синергетика оперує математичною мовою, в той час як більшість політичних процесів важко піддаються формалізації. Однак досвід застосування синергетики щодо політичних явищ існує.

Як відзначає російський учений Л.Й. Бородкін, «за допомогою нелінійних моделей сучасні автори запитують себе про те, який світ – двополюсний або триполюсний – більш схильний до війни. Одночасно задається і не менш традиційне питання про більшу або меншу схильність до воєн демократичних і авторитарних держав. Нарешті, піднімається проблема військової загрози: коли вона вище – в системі динамічних альянсів або за наявності сукупності розрізнених «країн-одинаків»?» [6].

До того ж, Л.Й. Бородкін відзначає, що в Сполучених Штатах синергетичні дослідження проводяться на матеріалах електоральних кампаній. За допомогою теорії хаосу вивчають динаміку громадської думки в кампаніях з номінації кандидатів у президенти США. Американські фахівці наполегливо акумулюють дані про довгі часові ряди, які періодично «обриваються» в хаотичні стани. Цінність цієї роботи в тому, що вона згодом дозволить створити потужну базу фактури і первинних узагальнень, що дозволяє надалі «зростати» науці про прогнозування хаотичних ситуацій та управління ними. У нашому випадку синергетич-

ний підхід може бути використаний у поясненні динаміки політичних систем, що модернізуються, та встановленні місця кризи в цьому процесі. Відповідно до синергетичного підходу політична система, як і будь-яка інша соціальна система, володіє такими характеристиками, як нелінійність і відкритість. Нелінійність як характеристика системи говорить про те, що властивості системи визначаються процесами, що відбуваються в системі. Зміна певного параметра системи може призвести до істотної зміни стану системи аж до критичного. Ознаки нелінійності системи найбільш чітко простежуються в ситуаціях нерівноваги. Різка зміна балансу політичних сил, накопичення протестного потенціалу в певних сегментах політичних відносин може посилити нелінійність політичних процесів. Іншими словами, якщо існує нестабільність в певних зонах політичних відносин, то вона буде мати тенденцію до зростання і поширення на інші сфери політичних відносин.

У ході модернізаційних процесів такого роду нестабільності виникають досить часто, отже, суб'єктам, що здійснюють модернізацію, необхідно враховувати нелінійний характер політичних процесів і високу динамічність таких систем. Роль суб'єктивного чинника в процесах прийняття політичних рішень значно зростає. У таких умовах достатньо незначних змін в окремих сферах політичних відносин, щоб змінився характер політичної системи в бік її ще більшої дестабілізації.

На нестабільних (динамічних) відрізках функціонування політичних систем зростає роль випадкових впливів на вибір подальшого шляху розвитку системи. При цьому значно зростає кількість альтернативних варіантів розвитку системи. Вхідження системи в таку зону розгалужень у синергетиці називають біфуркацією.

Точка біфуркації є точкою максимальної чутливості системи як до зовнішніх, так і внутрішніх імпульсів. Поблизу біфуркаційної точки нерівноважна система виявляється особливо чутливою і до незначних флюктуацій («порушень» або «обурень») того чи іншого параметра (умови) процесу. При цьому в нерівноважних станах флюктуації, тобто випадкові відхилення системи, не придушуються системою, а, навпаки, накопичуються і посилюються. Іншими словами, такі системи підкоряються принципам позитивного зворотного зв'язку.

У безпосередній близькості від точки біфуркації у відповідній системі спостерігається значне число флюктуацій. За словами представників бельгійської школи синергетики І. Пригожина та І. Стенгерс, система як би «коливається» перед вибором з можливих шляхів розвитку. В цьому випадку «невелика флюктуація може стати початком еволюції в зовсім новому напрямку, що різко змінить всю поведінку макроскопічної системи» [7, с. 56].

Таким чином, незначне обурення в системі, яка знаходиться поблизу біфуркаційної точки, може призвести до виникнення нового організаційного порядку системи.

Очевидно, що рівень керованості системи знижується, коли вона наближається до точки біфуркації. Як відзначають українські дослідники

З.І.Галушка та В.П.Якобчук, для аналізу стану системи є дуже важливим стан біфуркації – розгалуження, якщо система знаходиться в критичному нерівноважному стані, коли подальший розвиток може призвести або до нового порядку, або до розпаду самої системи. Важливо враховувати також проміжні стани та процеси, які ускладнюють процедуру прогнозування розвитку соціальних систем. Якщо в стабільні періоди головною тенденцією виступає детермінізм, то в трансформаційні періоди зростає роль флуктуації (випадкових змін), і біфуркація носить випадковий характер [8].

Кожен якісний перехід і виникнення нового порядку пов'язані з точкою біфуркації (вибором шляху розвитку), в якій роль випадковості значна. В той же час, – відзначає І.С. Добронравова, – хоча вибір точки біфуркації випадковий, здійснюється він з даного набору можливостей, які визначаються характерними для даного середовища аттракторами (аттрактор – стан, до якого «притягуються» траєкторії руху у фазовому просторі). Більше того, сама наявність вибору з двох або декількох певних (але не будь-яких) можливостей вже характеризує середовище, в якому відбувається самоорганізація, як цілісність. Такий вибір з'являється разом з параметром порядку (і саме для нього) [9].

Процес самоорганізації починається на мікрорівні, коли відбувається посилення флуктуацій під впливом навколишнього середовища. Цей процес залишається непомітним на макрорівні, поки зміни не досягли певної критичної позначки, після якої виникає спонтанно новий порядок.

Поряд з наведеним варіантом становлення нової якості системи і появи параметрів порядку через біфуркацію, існує ще кілька варіантів динаміки системи. Одним з варіантів може бути динамічно стійкий періодичний процес відтворення цілого (формування граничного циклу у фазовому просторі, утвореному двома періодично змінними параметрами порядку). Інший варіант динаміки передбачає процес переходу параметрів порядку до хаотичної поведінки.

Очевидно, що стійкий періодичний процес відтворення системи як цілого відображає фазу стабільного розвитку системи. На відміну від такої форми динаміки, перехід параметрів порядку до хаотичної поведінки відображає процес дестабілізації системи і появи кризових явищ. В результаті входження системи в цю фазу розвитку настає один з трьох можливих наслідків: 1) перетворення хаотичного стану у впорядкований; 2) посилення ступеня хаотичності, перетворення помірного хаосу в сильний; 3) різка зміна амплітуди хаотичних коливань [7, с. 33]. Виходячи з цього можна характеризувати інтенсивність кризових явищ, у деяких випадках визначати подальшу динаміку політичної системи та прогнозувати можливі наслідки політичних криз.

Вищенаведені теоретичні засади синергетики можуть бути застосовані для характеристики модернізаційних процесів. Модернізація як цілеспрямований процес, що ініціюється політичною елітою, передбачає поліпшення якостей політич-

ної системи та суспільства. Тобто про необхідність модернізації йдеться в тому разі, коли проблема ефективного функціонування та розвитку стає нагальною. Мовою синергетики це – пошук та впровадження нових параметрів порядку. Цей процес суперечливий та пов'язаний з політичною нестабільністю і кризовими проявами.

У деяких перехідних країнах модернізаційні процеси були досить успішними та не мали значних негативних соціальних наслідків. Проте більшість країн пострадянського простору в ході модернізації зіштовхнулася з кризами. До цієї групи країн належить і Україна. Модернізаційні кризи були обумовлені в даних системах не тільки політичними, але й соціально-економічними чинниками. В цьому випадку мав місце ефект синергії, коли сумісна дія двох чинників істотно перевершує ефект кожного окремого компонента у вигляді їх простої суми. Таким чином, політична нестабільність в умовах модернізації посилюється низькою ефективністю соціально-економічної сфери і як наслідок – виникає криза.

На думку автора, вимірювання модернізованості політичної системи має вестися не тільки за політичним параметром, але й за соціально-економічним. Покращення параметрів політичної сфери, що передбачає впровадження демократичних засад функціонування держави та громадянського суспільства, формування механізму стримувань та противаг при розподілі влади тощо, явно є недостатньою умовою. Безумовно, політична система є керуючою системою всього суспільства, проте показником її ефективності є рівень якості життя індивіда, який для нього забезпечує політична система. Тому економічні і соціальні параметри суспільства є не менш значущими в оцінці ефективності модернізації.

Важливим завданням модернізації, що значною мірою обумовлює її ефективність, є вибір адекватної моделі модернізації. З точки зору синергетики модель модернізації повинна максимально враховувати існуючі умови розвитку системи або ті параметри порядку, що детермінують поточний стан системи. Якщо суб'єктами політики впроваджується чужинна модель, перебіг такої модернізації буде супроводжуватися кризами. Причина полягає в тому, що в таких випадках за еталон беруть частину складного механізму, який добре працює в певній системі і перекладають його на іншу систему. Оскільки в іншій системі існують свої причинно-наслідкові зв'язки та пріоритети чужинна модель може виявитися не тільки неадекватною існуючим умовам, але й привести систему до точки біфуркації в її розвитку. В такому випадку мова йде про розбіжність параметрів порядку системи, що модернізується, з аналогічними параметрами, які передбачаються моделлю.

Така ситуація спостерігається в тих політичних системах, що впроваджують екзогенну модель модернізації. Звідси випливає, що модернізаційні кризи є найбільш поширеними в таких системах. Країни, що використовують ендогенну модель модернізації гіпотетично будуть більш стійкими до модернізаційних криз, прояви яких будуть для

систем такого типу менш згубними. Ця обставина повинна враховуватися політичними елітами, що здійснюють модернізацію.

Система, що модернізується за екзогенною моделлю, буде відрізнятися меншою керованістю, оскільки пошук системою параметрів порядку посилює процеси самоорганізації системи та знижує ступінь її керованості. В такому стані система стає більш чутливою для впливу ззовні, наприклад, з боку інших країн, що мають свої національні інтереси та можуть впливати у відповідності до них на внутрішню політику системи, яка перебуває в нестабільному стані.

Висновки. З вищевикладеного можна зробити ряд узагальнень щодо бачення політичних криз у модернізаційному процесі з позицій синергетичного підходу:

- Політичні системи є відкритими утвореннями. Проте ступінь їх відкритості варіюється в залежності від моделі модернізації, що впроваджується. Екзогенний характер модернізаційної моделі передбачає більшу відкритість політичної системи, що модернізується. Ендогенна модернізація, що базується на власній моделі, не вимагає від системи ще більшої відкритості.

- Модернізація, як різновид політичного процесу, характеризується нерівноважністю. Необхідність її впровадження обумовлюється досягненням оптимального стану системи, тобто модернізація політичної системи здійснюється в той час коли

функціонування системи не є оптимальним. За таких умов політичні системи, що модернізуються, перебувають у динамічних фазах розвитку.

- Динамічні фази розвитку є за своєю суттю нестабільними станами системи. Такі стани можуть створювати передумови для виникнення криз. У більшості перехідних систем, що не завершили модернізацію, спостерігаються кризи різної частоти та інтенсивності.

- Політичні (модернізаційні) кризи можуть провокувати біфуркаційні процеси в системі. В фазі біфуркації знижується ступінь керованості системи. Після проходження цієї точки система може отримати новий стан детермінізму, який притаманний альтернативним сценаріям розвитку.

- Політичні процеси є нелінійними, оскільки обумовлюються великою множиною об'єктивних та суб'єктивних чинників. Виходячи з цього майже одна й та сама модель модернізації може бути ефективною в одній країні, та непридатною в іншій, оскільки буде детермінованою зовсім іншою сукупністю чинників.

- Кризи можуть виникати на ґрунті розбіжностей між підсистемами політичної системи. В ході модернізації підсистеми змінюються нерівномірно. В одних можуть спостерігатися одні параметри порядку, в других – інші. Такий дисбаланс є природним, проте може ставати передумовою виникнення модернізаційних криз.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Політологічний енциклопедичний словник / упорядник В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка; 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
2. Политическая энциклопедия : [В 2 т.] / рук. научн. проекта Семигин Г.Ю. [и др.]. – М.: Мысль, 2000. – Т.1. – 1999. – 750 с.
3. Введение в политологию: словарь-справочник / под ред. В.П. Пугачева. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 264 с.
4. Асланов Л.А. Культура и власть. Философские заметки. Кн. 1 / Л.А. Асланов. – М.: Изд-во ИТРК, 2001. – 496 с.
5. Тишин А.И. Лики синергетики [Электронный ресурс] / А.И. Тишин // Вестник КРСУ. – 2002. – № 3. – Режим доступа: <http://www.krsu.edu.kg/vestnik/2002/v3/a02.html>.
6. Бородин Л.И. Методология анализа неустойчивых состояний в политико-исторических процессах [Электронный ресурс] / Л.И. Бородин // Международные процессы. – 2005. – Т. 3, №1 (7). – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/seventh/001.htm>.
7. Пригожин И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс; общ. ред. В.И. Аршинов, Ю.Л. Климонтович, Ю.В. Сачкова. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
8. Галушка З.І. Соціосинергетичний підхід як метод аналізу сучасних економічних систем [Електронний ресурс] / З.І. Галушка, В.П. Якобчук. – Режим доступу: <http://udau.edu.ua/library.php?pid=252>.
9. Добронравова И.С. Причинность и целостность в синергетических образах мира [Электронный ресурс] / И.С. Добронравова // Практична філософія. – 2003. – № 1. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/totallogy/2003_9/dobro.htm#_ftn1.